

BİR EDİMBİLİM KURAMI OLARAK BAĞINTI

Gürkan Doğan

I. GİRİŞ

Morris'in (1938) dikkatleri insanlarla göstergeler arasındaki çok yönlü ilişkiye çekip alanın adını 'edimibilim' olarak belirlemesinin üzerinden elli yılı aşkın bir süre geçti. 1986'da yapılan bir derlemeye göre, o tarihe kadar ortaya konulmuş olan edimibilimle ilgili yayımların toplamı 2000 sayfalık bir kaynakça oluşturmaktadır (Horn 1988). Ne var ki bugüne kadar yapılan çalışmaların, edimibilimin tanımı ve alanın sınırları konusunda bir görüş birliği sağlayabildiğini söylemek zordur.

Görebildiklerimiz kadar göremediklerimizi de bakış açımıza borçluyuz. Edimibilime farklı bakış açılarıyla yaklaşanların da farklı görünimleri öne çıkarmaları aynı ölçüde doğal. Dil felsefesinden dilbilime, psikolojiden toplumbilime, sinirbilimden yapay zekaya kadar uzanabilen bu geniş yelpaze içinde süregelen çalışmalar, insan bildirişiminin çeşitli yönlerine ışık tutmaktadır.

En kısa tanımını "sözcenin yorumlanması" olarak yapabileceğimiz edimibilim, kendisine oldukça zor bir görev edinmiş durumdadır. İnsanların nasıl olup da birbirlerini mükemmel olmasa da ona yakın bir biçimde anlayabildikleri edimibilimcileri yıllardır uğraştırıyor. Sözü edilen bu çabalar arasında son yıllarda başlatıldığı tartışmalarla yerini alan 'Bağıntı Kuramı' bu yazının da konusunu oluşturuyor. İnsana, bildirişime ve edimibilime bilişsel bir gözle bakan bu kuramın edimibilimle olan ilişkisine aşağıda değineceğiz. Ancak daha önce, kurama birinci dereceden esin kaynağı oluşturduklarını düşündüğümüz iki alanın ilgili yönlerini kısaca vurgulamak istiyoruz.

II. Dil Felsefesi

Edimibilimin günümüzdeki konumuna gelebilmesinde birinci derecede etkili olmuş alanlardan birisi de dil felsefesidir. Özellikle 1957 ile 1975 yılları arasında geliştirdiği görüşlerle yeni bir dönem başlatan Grice (1957,1969,1975,1978), 'konuşma sezdirimleri' adını verdiği kuramla, konuşmanın altında yatan mantığı açıklar. Grice'in üzerinde önemle durduğu nokta şu: insanlar birbirlerini, birbirlerinin 'söylediklerine' değil 'demek istediklerine' bakarak anlıyorlar. Konuşma, konuşucunun niyetinin dinleyici tarafından doğru olarak sezilmesi durumunda başarıya ulaşmış kabul ediliyor. Grice, söylenenle demek istenilenin farklı olabileceğinin ayrımına ilk varan kişi değil elbet. Ama insan bildirişiminin özünün bu ayırımıda yattığını ve konuşucunun niyetinin sezilmesinin, başarılı bildirişimi sağlamada yeterli tek koşul olduğunu savunan ilk kişi. Aşağıdaki örnekte, B'nin verdiği yanıtın olumlu ya da olumsuz anlaşılabilmesi için A, B'nin 'niyetini sezme' zorunda:

A: Bizimle sinemaya geliyor musun?

B: Atif Yılmaz'ın filmiymiş.

Yukarıdaki konuşma, günlük yaşamda sıkça rastlanabilecek türden konuşmalara bir örnek olarak düşünülebilir. Grice, insanların açık olamayan ve sezdirimlerle dolu konuşmaları anlayabilmelerini, onları mantıklı ve işbirliğine yatkın canlılar biçiminde değerlendirerek açıklıyor. Burdan yola çıkarak, 'İşbirliği İlkesi'ni ortaya atıyor ve konuşmayı bu ilkeyle onu izleyen dört ana kuralın düzenlediğini ileri sürüyor. Grice'in (1975:45) işbirliği ilkesi tanımı şöyle:

"Söyleyeceğinizi, konuşmanın amacı ve yönü doğrultusunda, gereken zamanda ve gerektiği kadar söyleyiniz."

Bu ilkeyi tamamlayan dört kural ise şöyle sıralanıyor (1975:45-46):

- Nicelik kuralı, konuşmanın gerektiği kadar bilgileyici olmasını öngörür.
- Nitelik kuralı, konuşmanın gerçeğe uygun olmasını öngörür.
- Bağıntı kuralı, konuşmanın bağıntılı olmasını öngörür.
- Açıklık kuralı, konuşmanın açık olmasını öngörür.

Grice'a göre, insan bildirişimi yukarıda aktardığımız ilke ve kurallarca düzenleniyor. İnsanların, dili kullanırken bu sözü edilen kurallara uymaları halinde bildirişimin başarılı olacağı savunuluyor. Şurası açık ki, Grice burada 'ideal' bir durumdan söz ediyor. Bildirişimin sırasında, insanların bu kurallara uymadıkları anlar oldukça fazla. Konuşmacı, yerine göre kuralların birine ya da birkaçına uymayabiliyor. Dinleyici temel varsayım olarak konuşucuyu mantıklı ve konuşmada işbirliği içinde kabul ettiği için, kurala uymama durumunun bilinçli ve amaca yönelik olduğunu düşünerek, bu durumu gerektirecek bir neden bulmaya çalışıyor. Konuşmanın amacı ve yönü doğrultusunda bir gerçek bulduğu zaman anlaşma kurulmuş oluyor. Özetle, konuşucu konuşma sezdirimleri aracılığıyla açık olarak söylemediği ama demek istediği şeyleri dinleyiciye sezdiriyor. Dinleyici de sezdirimleri değerlendirerek konuşucunun niyetini anlayabiliyor.

Yukarıda kısaca değinilen görüş, 'çıkımsal bildirişim' anlayışına atılan ilk adım oluyor. Amacımız Grice'in düşüncelerini enine boyuna tartışmak değil. Gelmek istediğimiz nokta, Grice'dan aktardığımız savların 1986 yılında ortaya çıkan Bağıntı Kuramına nasıl başlangıç oluşturduğunu göstermek ve bu kuramın günümüz edimbilim çalışmaları içindeki yerini belirlemek. Ancak daha önce Bağıntı Kuramının ortaya çıkışına yine birinci dereceden katkıda bulunan bir başka alana göz atmak yararlı olabilir.

III. Dilbilim

Birinci bölümde bakış açısının önemine değinilmişti. Dilbilim tarihinde

ortaya çıkmış dilbilim okullarının dile bakışlarını, etkilendikleri psikoloji ve felsefe akımlarından ayrı düşünmek olanaksız. Bu bağlamda, ABD'de 1957'de Chomsky ile başlayan dilbilim anlayışı, dayandığı temeller doğrultusunda, ilgi alanının merkezine insan aklını oturtuyor ve doğuştan dili edinme yeteneği ile dünyaya geldiği varsayılan insanın zihinsel dil boyutu bütün yönleriyle inceleniyor. Felsefe düzleminde akılcı ya da anlıkçı olarak bilinen görüşün içinde yer alan Chomsky, psikoloji düzlemindeki konumunu ise dilbilimi kuramsal bilişsel psikolojinin bir dalı olarak gördüğünü söyleyerek net biçimde belirliyor. Chomsky'nin başlatığı yolculuğu günümüzde de perçinliyerek sürdürdüğünü gözliyoruz:

"Dilbilim bilişsel psikolojinin, sonuç olarak da biyolojinin bir dalıdır. Dil ise, temel özellikleri dile ilişkin bilginin doğası, bu bilginin (bireydeki) kaynakları, anlama ve kullanmadaki işleyişi olan bir zihinsel yetenek olarak ele alınmalıdır." (1986:3)

Bu çerçeveden bakıldığında, üretici dilbilgisi de dış-dilden iç-dile, yani davranıştan davranışların başlatıcısı olan zihinsel durumlara doğru bir yönelişin adı oluyor.

IV. Bağntı Kuramı

1986 yılında biri İngiliz (Deirdre Wilson) diğeri Fransız (Dan Sperber) iki dilci tarafından ortaya atılan Bağntı Kuramı, insan bildirişimine ve edimibilime bilişsel bir yaklaşımı sergiliyor. Kuram 1979 ve 1986 yılları arasında geliştirilen görüşlerin bir toplamını içeriyor. Büyük ölçüde dil felsefesinin ve dilbilimin değinilen yönlerinden çıktığını söyleyebileceğimiz bu kuram ile sözü edilen alanlar arasındaki kavramsal ilişkiye kısaca bir göz atalım.

IV.1. Bağntı Kuramı ve Dil Felsefesi

Sperber ve Wilson (kısaca SW) (1986a), Grice'in 'konuşucunun niyeti' kavramıyla insan bildirişimine yaptığı katkıyı çok önemli buluyorlar: çünkü niyetin sezilmesi çıkarımda bulunmayı gerektiriyor. Bildirişimin bir çıkarım olayı olduğunu ileri sürmek, Aristo'dan çağdaş göstergibilime uzanan çizgi içinde bildirişim kuramlarının üzerine oturtulduğu 'düzgü' anlayışının mutlak egemenliğine son vermek anlamına geliyor. Bir başka deyişle, bildirişim sırasında konuşucunun düzgülediği belirtkelerin dinleyici tarafından çözüldüğü yolundaki anlayış yalnız değil eksik bulunuyor. İnsanların düzgülenen ve çözülen belirtkeler yoluyla anlaşuklarını ileri süren görüş SW'a göre bildirişimin yalnızca ilk aşamasını açıklayabiliyor. Grice'dan aktardıkları 'konuşucunun niyeti' ve 'sezdirim' gibi kavramlar Bağntı Kuramı'nda ağırlık kazanıyorlar. Konuşucunun sezdirimlerden dinleyicinin çıkarımlarına uzanan bildirişimin adı da 'çıkarımsal bildirişim' oluyor.

İkinci bölümde değindiğimiz Grice'in ilke ve kuralları da Bağntı Kuramı içinde yeniden değerlendiriliyor. İnsanları işbirliğine eğilimli canlılar olarak ele alan Grice'in bu görüşü 'toplumsal' ağırlıklı bulunarak benimsenmiyor¹. Nitelik,

nicelik, bağıntı, ve açıklık olarak belirlenmiş olan kurallar sayıca fazla bulunuyor . En önemlisi ise, SW'a göre Grice konuşma olgusunu betimleyebiliyor ama işleyişin nasıl olduğunu, örneğin bağlamın bildirişimde ne rol oynadığını açıklayamıyor. SW insan bildirişiminin tek bir ilke ile, ama bilişsel bir ilkeyle açıklanabileceğini savunuyor. 'Bağıntı' adını verdikleri bu ilke insanı açıklamakta da kullanılıyor. Bağıntı-eğilimli olarak kabul edilen insan, dikkatini yalnızca kendisine bağıntılı gelen uyarılara yöneltiyor (dilsel, görsel, işitsel, vb.). "Her açık bildirişim eylemi aynı zamanda bağıntılı olduğu varsayımını da bildirir" (SW, 1986:158) diyen SW'a göre dinleyici, konuşucunun her sözcüsünü o anda söylenebilecek en bağıntılı sözcük olarak kabul ediyor ve bu doğrultuda varabileceği en bağıntılı sonuca ulaşıyor. Özetle, Grice'dan geriye 'bağıntı' kalıyor. İşbirliği İlkesi ve diğer dört kural Bağıntı İlkesi içinde eritiliyor. Bağıntı İlkesi 'bilişsel bir anahtar' işlevini üstleniyor : insan bildirişimini düzenliyor, insanların anlaşabilmelerini sağlıyor ve en önemlisi bu anlaşmanın nasıl gerçekleştiğini açıklıyor. 'Anahtar' benzetmesini sürdürürsek, Bağıntı İlkesi, SW'a göre , edimbilimde her kapıyı açıyor.

IV.2. Bağıntı Kuramı ve Dilbilim

Edimbilime bilişsel bir açıdan yaklaşan SW'ın, insan zihninin bilişsel özelliklerine ilişkin verileri Chomsky (1975, 1980, 1986), ve Fodor'dan (1983, 1985), aldıklarını söyleyebiliriz. Kuramla insan zihninin bilişsel yapısı arasındaki köprüyü ise Fodor'un *Zihindeki Bölmelenme* (1983) adlı kitabının kurmuş olduğunu vurgulayıp bu ilişkinin önemli yönlerini belirtmek istiyoruz.

Fodor (1983) insan zihnindeki dizgeleri, işlevleri bakımından ikiye ayırıyor:'Girdi dizgeleri'(görme,duyma, koklama, tatma, dokunma, dil, vb.) ve 'genel düşünce dizgeleri' . Genel düşünce dizgelerinin(kısaca GDD) yerine getirdiği işlevler arasında bilimsel kuram oluşturma, akıl yürütme, bilinmeyen çözmeye, kurgulama, düş kurma, gelecekte söz konusu olabilecek ilişkiler için zihinsel hazırlık yapma sayılabilir. Bu tür işlevleri olduğu düşünülen GDD'ler hakkında bilimsel olarak bilinenler çok az. Ama GDD'ler içinde merkezi dizgelerin bellekteki bilgiye doğrudan ulaşma şansına sahip oldukları ve girdi dizgelerinden gelen bilgileri, bellekteki bilgilerle bir arada işleme koyup mantıksal çıkarımlarda bulunabildikleri düşünülüyor.

Girdi dizgeleri hakkında bilimsel olarak bilinenler daha fazla. Fodor insan zihnindeki girdi dizgelerinden söz ederken dil dizgesini de bu tür algısal dizgeler arasında sayıyor. Girdi dizgelerinin şöyle işlediği düşünülüyor: Örneğin retinaya düşen ışık dalgaları görme dizgesinde işleme alınıyor, diyalim tanıdığımız bir yüz olarak canlandırılıyor, bu canlandırma uygun bir yapıyla GDD'lere aktarılıyor ve işlem "Alp burada" gibi kavramsal bir canlandırmayla sona eriyor. Kısaca özetlenen bu işleyişin duyma, koklama, tatma, dokunma ve en önemlisi dil dizgesinde de benzer biçimde gerçekleştiğini öne süren Fodor, SW için edimbilime giden yolu da bir bakıma açmış oluyor.

IV.3.Bağıntı Kuramı ve Edimbilim

Dili tıpkı herhangi bir algı dizgesi gibi ayrı bir bölme olarak gören Fodor'dan yola çıkan SW, sözcce yorumlamasının insan beyninde nasıl gerçekleştiğini açıklamaya çalışıyor. Bu açıklamaya geçmeden önce, kuramda önemli rol oynayan düzgü-çıkarmı farklılığını bir kez daha, maddeler halinde vurgulamak istiyoruz:

a. Bildirişim, düşüncenin beyinden beyine tıpkıaktarını değildir. Aktarılan sadece sözlü bildirişimde ses birimleri, yazılı bildirişimde ise genellikle kağıt üzerindeki işaretlerdir. İlginç olan, bu tür fiziksel etkileri girdi olarak alan bir dinleyicinin, sonuçta konuşucuyla benzer düşünceleri canlandırabilmesidir.

b. Sözceleri düşünce düzgüleyen belirtkeler olarak ele almak doğru değildir; çünkü düşünce salt düzgünün çözülmesi yoluyla iletilmez.

c. Dil, tümcelerin sessel canlandırılmalarını anlamsal canlandırılmalarıyla eşleyen bir düzgü olarak düşünülebilir. Ancak, psikoloji, edimbilim ve dil felsefesinde yapılan çalışmalar (Bach ve Harnish 1979; Clark ve Carlson 1981; Green ve Morgan 1981; Leech 1983; Sag 1981) sözcelerin taşıdığı düşünceler ile tümcelerin anlamsal canlandırılmaları arasında bir boşluk olduğunu ortaya çıkarmıştır.

d. Yukarıda sözü edilen boşluk düzgü yoluyla değil çıkarmı yoluyla doldurulur.

e. Düzgülenen bir iletinin çözülmesinde belirtkeler, çıkarmısal süreçlerde ise öncüller kullanılır.

SW'in, sözcce yorumlamasını iki basamakta ele aldığı söylenebilir². Birinci basamak düzgülenen belirtkelerin çözüldüğü düzgü basamağı. Bu ilk aşama, çok daha önemli buldukları ikinci basamağı yardımcı nitelikte kabul ediliyor. İkinci aşama ise çıkarmı basamağı. Bağıntı Kuramı ile daha önce edimbilimde yaygın olan eğilim arasındaki fark da bu basamakta ortaya çıkıyor. SW'a göre birinci aşama dil bölmesinde gerçekleşiyor ve dilsel girdinin anlamsal canlandırımı burada tamamlanıyor. Dilbilgisi-dışı yani bağlamsal bilgiye gereksinim duyulan sözcce yorumlaması için SW öncesi yaygın olan görüş, tıpkı dil bölmesi gibi çözme yöntemiyle işleyen zihinsel bir edimbilim bölmesi öneriyordu³. Bu edimbilim bölmesinin de kendine özgü özel işleyiş kurallarının olduğu düşünülüp, dil bölmesine ek olarak işlev gördüğü kabul ediliyor ve sonuç olarak edimbilim çalışmaları bir türlü çıkarmı basamağındaki işleyişe açıklama getiremiyordu. Dilbilgisi ve edimbilim arasındaki ilişkiyi SW (1986b:67) şöyle belirliyor:

"Dilbilgisi ve edimbilim birbirlerine iki bakımdan benzemektedirler: İkisi de bilişsel psikolojinin ilgi alanına girerler ve dille ilişkilidirler. Bize göre başka ortak yanları hemen hemen yoktur. Dilbilgisi özel amaçlı kullanım ilkeleri, kuralları, yöntemleri yoktur; edimbilim yalnızca dilbilgisinin, mantığın ve belleğin etkileşim içine girdikleri alandır..."

Yukarıdaki alıntıda da açıkça vurgulandığı gibi, SW'a göre edimbilim zihinsel bir bölme değil. Sessel canlandırma anlamsal canlandırmaya dönüştükten sonra, işlemin dilbilgisi bölmesinin uzantısı olan bir edimbilim bölmesinde sürdüğü görüşü bu

noktada bırakılıyor. Tersine, sözcenin yorumlanmasıyla ilgili işlemlerin, hakkında çok az şey bilinen GDD'lerle yürütüldüğü öne sürülüyor; tıpkı bilimsel kuram oluştururken varsayımlarda bulunup, bu varsayımları sınama işlemleri gibi. Bildirişim içindeki dinleyici de, konuşucunun söylediklerinden demek istediklerini çıkarmaya çalışırken, o anda varsayım(lar) oluşturup, eldeki bilgiler ışığında en bağıntılı olanı seçiyor. Yıllarca sürebilecek bir bilimsel kuram oluşturma süreci ile saliseden çok daha küçük zaman birimlerinde bitebilen sözce yorumlamasının aynı GDDlerde gerçekleştiği öne sürülüyor. Bu GDDlerde yer aldığı düşünülen bir tümdengelim aygıtı', bütün zihinsel çıkarımlardan olmasa bile konuşma sezdirimleriyle ilgili çıkarımlardan sorumlu kabul ediliyor. Sözü edilen aygıt dil bölmesinden bildirişim sırasında gelen bilgiyi (yeni bilgi, kısaca YB) ilk öncül olarak alıyor. İkinci öncül ise dünyaya ilişkin bütün bilgilerin (esik bilgi, kısaca EB) depolandığı bellekten 'seçiyor' ⁴. Elbette ikinci öncülün seçilmesi oldukça önemli. 'Sezdirilen öncül' olarak nitelenen bu öncül, YBnin ışığında seçiliyor. Bu seçimde baş rolü en az çaba ile en zengin bağlama kümesine ulaşılmasını sağladığı savunulan bağıntı ilkesi oynuyor. Bilişsel niteliğini daha önce de vurguladığımız bağıntı ilkesi hem konuşucuyu hem de dinleyiciyi bağıntıya bağlıyor. Konuşucunun sorumluluğu şu: söylediklerini, dinleyicinin en az çaba harcayarak en zengin bağlam kümesine ulaşabilmesini sağlayacak biçimde düzenlemesi bekleniyor. Dinleyiciye ise, harekete geçireceği EB ile veri olarak gelen YBy işleme koymak kalıyor. Bu işle görevli tümdengelim aygıtı tümdengelim kurallarını işletiyor ve sezdirilen sonuca varılmasıyla sözce yorumlanması sona eriyor. Basit bir örnekle görmeye çalışalım:

A: (1) Banyonu yaptın mı?

B: (2) Sular kesikti.

Yukarıdaki örnekte dinleyici durumunda kabul edeceğimiz A ilk olarak çözmeye yoluyla işleme başlıyor. Daha sonra tek bir önerme biçimine karar vermesi gerekiyor : Örneğin (2) de açık olarak beirtilmeyen suların ne zaman, nerede ve hangi süreyle kesik olduğu soruları açıklığa kavuşturulmak zorunda. Bu soruların yanıtları elbette çıkarımlarda bulunmayı gerektiriyor ⁵. Yukarıda sözü edilen tek önerme biçimi bu soruların yanıtları alındıktan sonra elde edilebiliyor. Sezdirimlerle ilgili bölüm bu noktadan sonra başlıyor. A, (1)den yola çıkarak, (1)i değerlendirebileceği bir bağlam yaratmak durumunda:

(3) a. Banyo yaparken su kullanılır.

b. Bir kimse su olmayınca banyo yapamaz.

(4) B banyo yapmamıştır.

Yukarıdaki örnekte B yanıt olarak ne "Evet" ne de "Hayır" demmiştir. (2)nin olumsuz bir yanıt olarak anlaşılabilmesi için A'nın (2) yi (3 a-b) içinde işleme koyup (4)e ulaşması gerekmektedir. Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta da şu: sonuca ulaşabilmek için ne YB ne de EB tek başına yeterli olmaktadır. Bu

nedence sezdirilen öncüllere -yani (3)e- ulaşmayan bir dinleyicinin (4)e ulaşması da söz konusu değildir. Yanlış bağlamı harekete geçiren bir dinleyici doğal olarak konuşucu tarafından (birincil olarak) sezdirilmeyen sonuçlara varacak ve bildirişimde ulaşılmak istenilen amaç tam olarak sağlanamayacaktır ⁶.

V. Sonuç

Yalnızca edimbilimi ilgilendiren belirli yönlerine değinebildiğimiz Bağını Kuramı elbette daha pek çok önemli noktayı ortaya koyuyor ve yine kendine özgü bakış açısıyla açıklamalar getiriyor. Tersineleme, benzetme, söz eylem gibi dil kullanımının ilginç ve değişik yönleri ele almıyor ve bağını ilkesinin yardımıyla açıklanıyor.

İnsan bildirişimine bilişsel bir yaklaşım sergileyen Bağını Kuramının belki de en çok tartışılacak yönü, her şeyiyle çok yönlü olan insanın pek çok yönü olan bildirişim içindeki rolünü tek bir ilkeye bağlamak yolundaki çabası.

Genel olarak edimbilim içinde iki farklı çizgiden söz edilebilir: toplumbilimin çeşitli yöntemleriyle bildirişim olgusuna yaklaşanlar ile salt dilbilimsel bakışı yeğleyenler. Bu ayrım içinde SW'î ikinci gruba almanın doğru olacağı söylenebilir. Yaklaşımlarının gereği olarak insan beyninde yer aldığı varsayıp farklı işlevler ve işleyişler yükledikleri 'girdi', 'dizge', 'bölme', 'aygıt' gibi terimler pek çok soruya yanıt getirmekle birlikte, bir bilgisayar düzeneğini de çağrıştırıyor. Bir başka deyişle, insanı "bilgi işleyen aygıt" (SW 1986:1) olarak tanımlayan bir yaklaşım kaçınılmaz olarak dilin ve insanın toplumsal boyutlarını öne çıkaran bir bakışla ayrı çizgilere düşüyor. İnsanın dil kullanımının tek bir işbirliği ilkesine indirgenmesine karşı çıkan SW, diğer uçta insanın mantık ve akıl yönünü ön plana çıkararak, birbakıma başka bir 'indirgemeye' yöneliyor ⁷. Yeri gelmişken vurgulamak istediğimiz bir nokta da şu: insan, dili kullanırken toplumsal ilişkiler kadar duygusal bulunumlarının da etkileri altında. Kimi bilim adamlarının (Zajonc 1980) insanın 'duyuşsal' boyutunun zihinde ayrı bir dizge olarak varlığını savunduklarını anımsarsak, insanı mantık ve akıla 'indirgeme' çabası en azından sorgulamaya değer gözüküyor.

Bağınıyı, harcanan çaba ve elde edilen sonuç açısından ele alan SW, bildirişimde iletilebilecek en bağıntılı bilgiyi "en az çabayla en çok sonucu verecek bilgi" (SW2 1986:125) olarak tanımlıyor. Bir yandan dilin 'bilgileme' işlevini çok fazla öne çıkardığını söyleyebileceğimiz bu yaklaşım öte yandan ekonomideki maliyet-kar/zarar ilişkisini çağrıştırıyor .

SW'ın ortaya koydukları kuramla pek çok dilcinin ilgisini ve tepkisini çekmiş oldukları bir gerçek. Ancak kuramdan yola çıkarak yapılan ve yapılacak çalışmalara esen kaynağı oluşturmaları da bizce oldukça önemli bir katkı ⁸.

İnsanın çok yönlülüğünün bildirişimi bir tek ilkeyle açıklamak yolundaki çabalara için önemli bir engel oluşturduğunu söyleyebiliriz. Kuramlar için engel olan bu olgu belki de dünyamızı daha renkli ve yaşanır hale getiriyor. Sözlerimizi bir fıkrâ ile bitirmek istiyoruz; anlaşılabilirliği tartışma götürmeyen aşağıdaki türden konuşmaların, bir gün bütünüyle açıklanabilir olması, sanıyoruz ki bütün

edimbilimcilerin ortak dileği ¹⁰ :

İki seyyar sebze satıcısı karşılaşırlar:

"Söyle bakalım, Bahçeli'ye mi Emek tarafına mı?"

"Bahçeli'ye."

"Bahçeli'ye diyorsun, çünkü benim, senin Emek'e gittiğini sanmamı istiyorsun. Ama ben senin aslında Bahçeli'ye gittiğini biliyorum. Neden yalan söylüyorsun?"

NOTLAR

1. SW, Grice'm geliştirdiği işbirliği ilkesinin doğruluğuna katılıyor. Karşı çıkıtları nokta, bütün bildirişimi bu ilkeye bağlama eğilimi. SW'a göre bir konuşucunun dinleyiciye hitab etmesi bildirişim için yeterli. Edimbilim çalışmaları içinde Kibarlık Olgusu adıyla geliştirilen yaklaşımdan (Brown ve Levinson 1978; Lecch 1983) SW'in bilişsel yaklaşımı içinde hiç söz edilmiyor. *Relevance'* da (1986a) hiç değinilmeyen bir bildirişim boyutu olarak Kibarlık Olgusu, bildirişimi göz ardı edilemeyecek yönlerini vurguluyor. "Bin lira bozuk var mı?" yerine "Rica etsem bin lira bozabilir miydiniz?" sorusunu yeğleyen bir konuşucunun tercihini belirleyen 'sosyal' ve 'incelik' öğeleri bizce önem taşıyor.

2. Burada sözü edilen basamaklar *Relevance'* da (1986a) üç aşama olarak sunuluyor (bkz. SW 1986a:179-93). Birinci aşama düzgülenmiş sözcelerin çözümlenmesi, ikinci aşama tek bir önerme biçimine varma (bu aşamada 'anlam belirsizliği', 'gönderim', 'tamamlama ve zenginleştirme', ve ' önermenin eğilimi' gibi sorunların çözüme kavuşması gerekiyor). Üçüncü aşama ise sözcelerin altında yatan niyetin sezilmesi. Birinci aşama - çözüme- herhangi bir dilsel uyarıyla karşılaştığımız zaman kendiliğinden başlıyor ve anlamsal canlandırma ile bitiyor. BW'a göre bu aşama o kadar ilginç değil çünkü aynı işleyiş rolünü ezberleyen bir oyuncunun söyledikleri kulağımıza çalınınca da başlıyor, ama buna bildirişim demek olanaksız; dinleyici, konuşucunun niyetini yakalamak peşinde değil. Asıl bildirişim, bir sözcce anlamsal yapısı için seçilip iletildiği zaman başlıyor. İşte ikinci ve üçüncü basamak bu noktada devreye giri yor: Birinci basamağın tersine, ikinci ve üçüncü basamaklar çıkarımları yani bellekteki bilgileri gerektiriyor.

3. Bilindiği gibi 'dilbilgisi' terimini hem bir dile ilişkin kurallar hem de zihinde düzgüyü çözen bölme anlamına gelebilecek şekilde kullanabiliyoruz. 'Edimbilim' terimini de hem sözcce yorumlamasını inceleyen alan, hem de sözcelerin yorumlanması sırasında zihinde oluştuğu varsayılan süreçler için kullanıyoruz.

4. Dilsel girdi olarak gelen YB'nin birlikte işleme konulacağı EB genel olarak 'bağlam' anlamına geliyor. Bellekteki, dünyaya ilişkin bilgi olarak

düşünebileceğimiz 'bağlam'ı açıklamak için birbirini tamalayıcı görüşler var: 'çerçeve', 'şema', 'script', ve 'senaryo' en yaygın kullanılan kavramlar (Minsky 1977; Gazdar 1979; Johnson-Laird 1983; Schant ve Abelson 1977a, 1977b).

5. Dinleyicinin tek bir önerme biçimine varabilmesi için yapması gereken çıkarımların niteliği ile sezdirimleri işleme alınırken yaptığı çıkarımların niteliği birbirlerinden tümüyle farklı. Birinci grubu oluşturan çıkarımlara 'genel çıkarımlar' (Levinson 1989; Rickheit, G., Schnotz, W .ve Strohner, H. 1985) adı veriliyor ve Bağını Kuramı bu tür çıkarımların sözcü yorumlamasındaki rolleri konusunda söz sahibi değil; ilgi alanı 'özel çıkarımlar' diye bilinen ve tümdengelim yöntemiyle yapılan 'mantıksal' çıkarımlar.

6. Bağını Kuramının ilginç yönlerinden birisi de bağlamın harekete geçirildiği noktada yatıyor. 'Sezdirimin sınırsızlığı' olarak söylenebilecek bu özellik bildirişimde her zaman ortaya çıkması söz konusu olan bir durum. Örneğin :

A: Baklava sever misiniz?

B: Hamur tatlısı yemem.

Yukarıdaki konuşmada B'nin yanıtının "Hayır" anlamına geldiğini düşünelim. Ancak yorumlamayı sürdürerek "Şöbiyet sevmem", "Kadayıf sevmem", "Tulumba tatlısı sevmem" ve hatta "Kiloma dikkat ederim" gibi sonuçlara da varmak elbette olası. Kuvvetle sezdirilen anlamın "Hayır" olduğunu yineleyip, sürecin sürmesi sonucu ulaşıldığını varsaydığımız diğer çıkarımların yok sayılmayacağını vurgulamak istiyoruz. Özetle, çıkarım süreci sözcenin niteliğine bağlı olarak, bağlamsal bilginin elverdiği sürece işleyebilir. 'Zayıf sezdirimlerde' konuşucunun 'sorumluluğu' tartışma götürür. Dilin özellikle yazın ve politikadaki 'özgürlüğünü' biliyoruz: açıklamak için 'sezdirimlerin sınırsızlığı' kavramının yararlı olacağı kanısındayız.

7. Örneğin, *Relevance*' in (1986a) 'Index' bölümünde 'toplum' veya 'toplumsal' şeklinde hiçbir girişe rastlamadıklarını söyleyen Mey ve Talbot'un (1988/ saptamaları, Bağını Kuramının bilişsel ağırlığını göstermek bakımından oldukça belirleyici.

8. 'Bağının' bir 'maliyet-kar/zarar' ilişkisi içinde tanımlanmasına yakınlık duymayan dilbilimciler var (bkz. Gazdar ve Good 1982; Sadock 1986; Pateman 1986; Levinson 1989).

9. Örneğin, Bağını Kuramından yola çıkarak dildeki 'ama', 'o zaman', 'öyleyse', 'ayrıca', 'yine de', gibi anlam işlevi bakımından sözcenin önerme biçimine katkısı olmayan ama dinleyiciyi de yönlendiren ifadelerin incelenmesi için bkz. Blakemore 1987.

Yine Bağını Kuramından yola çıkarak, özellikle yazın eserlerindeki

yazar-okuyucu ilişkisini, bildirişimde harekete geçirilen/geçirilmeyen bağlam kümeleri bakımından irdeleyip varılan/varılamayan çıkarımsal sonuçlara eğilmenin, deyişibilim çalışmalarına da katkıda bulunabileceği kanısındayız.

10.Fıkra Sadock'dan (1986) uyarlanmıştır. Bu fıkrada sylenilenin yorumlanması sürecinde kullanılan bilgilerin niteliği şöyle bir önem taşıyor: konuşmayı başlatan kişinin, aldığı yanıtı yorumlarken iki ayrı türde bilgiye gereksinimi var: konuşucunun, dinleyici hakkında bildiklerine ilişkin bilgi bütünü ve konuşucunun, dinleyicinin konuşucu hakkında bildiklerine ilişkin bilgi bütünü dikkate alınmak durumunda. SW'in (1986a)kuramında insanların bu tür bilgileri nasıl depoladıkları ve gerektiğinde nasıl işleme koydukları konusunda bir açıklama yer almıyor.

KAYNAKLAR

- Bach, K ve Harnish, R.M. 1979. *Linguistic Communication and Speech Acts*, Cambridge, Mass.:MIT Press.
- Blakemore, D. 1987. *Semantic Constraints on Relevance*, Oxford:Blackwell.
- Brown, P. ve Levinson, S. 1978. "Universals in language usage: Politeness phenomena", E.N.Goody (ed.) içinde, *Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction*, Cambridge: CUP.
- Chomsky, N. 1975. *Reflections on Language*, New York: Pantheon.
- _____ 1980. *Rules and Representations*, Oxford: Blackwell.
- _____ 1986. *Knowledge of Language:Its Nature, Origin and Use*, New York: Praeger.
- Clark, H.H. 1977. "Bridging" P.Johnson-Laird ve P.Wason (eds.) içinde, *Thinking : Readings in Cognitive Science*, Cambridge: CUP.
- Clark, H.H. ve Carlson, T. 1981. "Context for comprehension" J.Long ve A.Baddaley (eds.) içinde, *Action and Performance*, Hillsdale, N.J.:Erlbaum
- Fodor, J. 1983. *The Modularity of Mind*, Cambridge, Mass. :MIT Press.
- _____ .Precis of *The Modularity of Mind. The Behavioral and Brain Sciences* 8, 1-42.
- Gazdar, G. 1979.*Pragmatics :Implicature, Presupposition and Logical Form*, New York:Academic Press.
- Gazdar, G. ve Good, D. 1982. "On a notion of relevance" , N.V.Smith (ed), içinde, *Mutual Knowledge*, London:Academic Press.
- Green, G. ve Morgan, J. 1981. "Pragmatics, grammar and discourse", P.Cole (ed.) içinde, *Radical Pragmatics*, New York:Academic Press.
- Grice, H.P. 1957. "Meaning", *The Philosophical Review* 66, 377-88.
- _____ 1969. "Utterer's meaning and intentions", *The Philosophical Review* 78, 147-77.
- _____ 1975. "Logic and conversation", P.Cole (ed.) içinde, *Syntax and Semantics, vol.3, Speech Acts*, New York:Academic Press.
- _____ 1978. "Further notes on logic and conversation" P.Cole (ed.)içinde, *Syntax and Semantics, vol.9, Pragmatics*, New York:Academic Press.

- Horn, L. 1988. "Pragmatic theory", F.J.Newmeyer (ed.) içinde, *Linguistics: The Cambridge Survey, vol.1: Linguistic Theory: Foundation*, Cambridge: CUP.
- Johnson-Laird, P.N. 1983. *Mental Models*, Cambridge: CUP.
- Leech, G. 1983. *Principles of Pragmatics*, London: Longman.
- Levinson, S. 1989. "A review of relevance", *Journal of Linguistics* 25, no.2,445-72.
- Mey, J.L. ve Talbot, M. 1988. "Computation and the soul", *Journal of Pragmatics* 12, 743-89.
- Minsky, M. 1977. "Frame-system theory", P.N.Johnson-Laird ve P.C. Wason (eds) içinde, *Thinking: Readings in Cognitive Science*, Cambridge: CUP.
- Morris, C.W. 1983. *Foundations of the Theory of Signs*, Chicago:University of Chicago Press.
- Today* 7, no. 4,745-54.
- Rickheit, G., Schnotz, W. ve Strohner, H. 1985. "The concept of inference in discourse comprehension", G.Rickheit ve H.Strohner (eds) içinde,*Inferences in Textual Processing*, Amsterdam: Elsevier Science Publishers Bv.
- Sadock, J. 1986. "Remarks on the paper by Wilson and Sperber", *Papers from the Chicago Linguistic Society* 22, part 2, 85-90.
- Sag, I. 1981. "Formal semantics and extralinguistic context", P.Cole (ed) içinde, *Radical Pragmatics*, New York: Academic Press.
- Schank, R.C. ve Abelson, R.P. 1977 (a). "Scripts, plans and knowledge", P.N.Johnson-Laird ve P.C. Wason (eds) içinde, *Thinking: Readings in Cognitive Science*, Cambridge: CUP.
- Schank, R.C. ve Abelson, R.P. 1977 (b). *Scripts, Plans, Goals and Understanding*, Hillsdale, N.J.: Erlbaum.
- Smith, N.V ve Wilson, D. 1979. *Modern Linguistics: The Results of Chomsky's Revolution*, Harmondsworth: Penguin.
- Sperber, D. ve Wilson, D. 1982. "Mutual knowledge and relevance in theories of comprehension", N.V.Smith (ed) içinde, *Mutual Knowledge*, London: Academic Press.
- _____.1986a. *Relevance: Communication and Cognition*, Oxford:Blackwell.
- _____. 1986b. "Pragmatics and modularity", *Papers from the Chicago Linguistic Society* 22, Bölüm 2, 67-84.
- Zayonc, R.B. 1980. "Feeling and thinking: References and inferences", *American Psychological* 35, 151-75.